

Privilegiu și emancipare. Petițiile românilor *villani* din suburbii către Sfatul orașului Bistrița în perioada tereziană târzie și în cea iosefină 1770–1784

Dr. Marin POPAN

Cercetător științific,
Complexul Muzeal Bistrița-Năsăud
E-mail: marinpopann@yahoo.de
ORCID: 0000-0002-6752-4832

Rezumat. Studiul de față examinează dinamica socio-juridică dintre populația periurbană românească (*villani*) din jurul orașului Bistrița și comunitatea urbană săsească privilegiată, în contextul reformelor tereziane târzii și iosefine timpurii (1770–1784). Analiza se bazează pe trei documente latine relevante: un *Supplex* adresat împăratului Iosif al II-lea (10 iunie 1783), *Retorsio* emisă de autoritățile orășenești (27 iulie 1784) și epistola *iudex-ului primarius* al Bistriței. Prin raportare la acestea, studiul reconstituie tensiunile generate de coexistența unor statuti civice inegale în cadrul constituționalismului transilvănean din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea.

Petițiile *villanilor* români exprimă atât aspirațiile de emancipare civică alimentate de politicile centralizatoare și egalitariste promovate de Viena, cât și opoziția instituțiilor urbane săsești, preocupate să își apere drepturile istorice privind concivilitatea și proprietatea funciară (*Fundus Regius*). Documentele evidențiază modul în care reformele imperiale – în special Edictul de Concivilitate (1781) și abolirea iobăgiei (1785) – au pus sub presiune autonomia teritorială tradițională a Națiunii Săsești, ale cărei privilegii juridice și confesionale deveneau treptat anacronice într-o epocă tot mai marcată de normele egalitariste ale Luminilor.

Prin integrarea schimbului *Supplex–Retorsio* în dinamica administrativă, confesională și socio-economică a epocii, studiul oferă perspective noi asupra mecanismelor locale de guvernare, asupra discursului privilegiilor și asupra strategiilor de rezistență și adaptare folosite de cele două comunități. În ultimă instanță, cazul orașului Bistrița ilustrează afirmarea graduală a unei conștiințe civice românești și declinul modelului medieval de *territorium clausum* specific orașelor săsești, sub impactul reformelor habsburgice din ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea.

Cuvinte cheie: *villani*, comunitatea săsească urbană, reformele tereziane, reforme iosefine, *Supplex–Retorsio*, concivilitate, *Fundus Regius*, constituționalism transilvănean, emancipare civică românească.

The Petitions of Romanian Villani from the Suburbs of Bistrița to the Town Council during the Late Theresian and Early Josephinian Period (1770–1784)

Abstract

This study examines the socio-legal dynamics between the Romanian peri-urban population (*villani*) of Bistrița and the privileged Saxon urban community during the late Theresian and early Josephinian reforms (1770–1784). Drawing on three key Latin documents – a *Supplex* addressed to Emperor Joseph II (10 June 1783), the *Retorsio* issued by the town authorities (27 July 1784), and the epistle of the *Iudex Primarius* of Bistrița – this article reconstructs the tensions inherent in the coexistence of unequal civic statuses within the framework of Transylvanian constitutionalism. The petitions of the Romanian *villani* reflect both the aspirations for civic emancipation fostered by the centralizing and egalitarian ideas of Vienna, and the resistance of transylvanian saxon urban institutions determined to preserve its historic rights over *conconvilitas* and land property (*Fundus Regius*). The historical sources reveal how imperial reforms, particularly the Edict of Convivility (1781) and the abolition of serfdom (1785), challenged the long-standing territorial autonomy of the Saxon Nation, whose legal and confessional privileges increasingly appeared anachronistic in an age of enlightened egalitarian norms. By contextualizing the *Supplex–Retorsio* exchange within broader administrative, confessional and socio-economic transformations, the research paper offers new insights into the mechanisms of local governance, the rhetoric of privilege and the strategies of resistance and adaptation employed by both sides. Ultimately, the case of saxon transylvanian city Bistrița highlights the progressive emergence of Romanian civic consciousness and the gradual decline of the medieval Saxon *territorium clausum* under late eighteenth-century Habsburg reforms.

Keywords: villani, Saxon urban community, Theresian and Josephinian reforms, *Supplex–Retorsio*, convivility, *Fundus Regius*, Transylvanian constitutionalism, Romanian civic emancipation.

Prezentul studiu reprezintă versiunea română revizuită a articolului publicat în limba germană sub titlul „Privilegierung und Emanzipation. Eingaben der rumänischen Vorstadtbevölkerung an den Bistritzer Stadtrat in der spätheresianischen und josephinischen Zeit, 1770–1784”, în Krauss, K.-P. (ed.), *Normsetzung und Normverletzung: Alltägliche Lebenswelten im Königreich Ungarn vom 18. bis zur Mitte des 19. Jahrhunderts*, Stuttgart: Franz Steiner Verlag, <https://www.steiner-verlag.de/en/Normsetzung-und-Normverletzung/9783515109413>.

Pentru descrierea relațiilor de putere dintre comunitățile etnico-confesionale în spațiul urban iluminist târziu din Transilvania, gravaminele, petițiile și suplicile (*Suppliken*) constituie o sursă documentară de prim rang. Reformele tereziene și procesul de organizare a graniței militare transilvănene au modificat progresiv raporturile de putere între autoritatea locală și cea centrală – inclusiv în districtul regesc al Bistriței – înclinând balanța în favoarea instituțiilor aulice de la Viena. Perceptută tot mai vizibil în spațiul public ca o

atitudine deliberat defensivă, reacția Stărilor regnicolare transilvănene se reflectă plenar în textele petițiilor adresate autorităților habsburgice.

Începând cu anii 1760 până spre finalul domniei lui Iosif al II-lea (1790), se poate observa o creștere progresivă a numărului de petiții și gravamine locale.¹ Redactate în limba latină, maghiară sau germană,² textele petiționare erau, de regulă, adresate administrației locale săsești, orașelor comitatense ori districtuale, bisericilor recepte³, reprezentanților nobilimii din Marele Principat al Transilvaniei (*Magnum Principatum Transilvaniae*) și, nu în ultimul rând, autorităților aulice de la Viena. Inițiatorii suplicelor și gravaminelor se bucurau, în caz de necesitate, de libera opțiune de a petiționa direct, fără intermediari, Curții imperiale habsburgice, arhiducesei Maria Tereza⁴ sau prințului moștenitor Iosif al II-lea.⁵

În spiritul curentului epistolar meliorist, instrumentul politic al petițiilor a fost adoptat și de către populația românească (*villani*) din suburbiile Bistriței,⁶ cu scopul de a-și face auzite cererile în baza dispunțiilor anterioare cu administrația districtului și a Orașului.

Încă de pe la mijlocul secolului al XVIII-lea, funcționarul habsburgic român Petrus Dobra se implicase partizan în apărarea românilor uniți cu Roma din ținutul comitatens vecin Dăbâca și din cel districtual bistrițean, dezvoltând suplicele lor (*supplices*) în petiții mai ample (*petitiones*) redactate într-o limbă latină de o bună ținută.⁷

Epistolele suplicante ale lui Petrus Dobra promovau, totodată, drepturile populației românești conlocuitoare în raporturile sale cu autoritatea colectivă a cetății Bistrița, locuită încă, la sfârșitul secolului al XVIII-lea, majoritar, de cetățenii sași numiți în izvoare *bürger* sau *cives*.⁸ În paginile suplicelor în cauză, principala temă revendicativă o constituia

1 Serviciul Județean Bistrița-Năsăud al Arhivelor Naționale (în continuare ANBN), F. 146.

2 *Ibidem*. Fondul nr. 146 cuprinde un număr însemnat de petiții și dări de seamă. Majoritatea documentelor sunt redactate în limba latină și un număr mai mic în limbile maghiară și germană.

3 *Ibidem*, fol. 473, Bittschrift des Hermannstädter Stadtpfarrers Daniel Filtsch an den Kaiser wegen des Kirchenzehnten, 1776; fol. 471 sqq.; Bittschrift an die Kaiserin Maria Theresia in Bezug auf den Kirchenzehnten des Pfarrers von Wermesch (Vermeș), 1780.

4 *Ibidem*, fol. 659 sqq. Konzept der Bittschrift an die Kaiserin wegen widerrechtlichen und gewaltsamen Verfahrens des Fiskus.

5 Serviciul Județean Cluj al Arhivelor Naționale (în continuare ANCJ), POB, Seria II-a, fasc. 40, fol. 203.

6 În textul *Supplex*-ului din 10 iunie 1783, petiționarii români utilizează termenul de *villici* adică de administrator de moșie, mic funcționar ceea ce nu corespunde stării lor juridice reale de chiriași pe proprietățile sașilor *cives* bistrițeni. În *Retorsio* din 1784, redactată de Primăria Bistrița, petiționarii *Supplex*-ului din 1783 sunt, în mod corect, numiți *villani bistricienses i.e.* jeleri români bistrițeni.

7 Documentele redactate de Petrus Dobra, cu referire la acest subiect și având legătură cu Bistrița, formează un fascicul autonom în cadrul fondului: ANCJ, POB, Seria II a, Fasc. 111, fol. 329-330.

8 Binder 1988 pp. 307–309. Suplimentar, în paginile articolului se mai consemnează faptul că Petrus Dobra a tradus în limba latină *Indreptarea legii – Pravila de la Govora*.

prezervarea unirii confesionale a românilor transilvăneni cu Roma, expusă *illo tempore* unor riscuri majore.⁹ În perioada tereziană târzie, gravamine similare pledau pentru un statut juridic egal al *villanilor* români (locuitorii jeleri din suburbiile orașului Bistrița) în raport cu orașul-autoritate Bistrița.¹⁰

Fenomenul petiționarist în cauză se pune în operă și se amplifică în contextul eforturilor de emancipare ale populației românești de pe cuprinsul Transilvaniei întregi. Jurisdicțional și politic dominante, Stările privilegiate transilvane erau compuse din cele trei „națiuni”, reprezentate constituțional în Dieta Transilvaniei: nobilimea ungară, sașii și secuii. Germanii sași transilvăneni au apărut și au cultivat cu consecvență statutul lor privilegial privitor la proprietățile lor „regești” (cunoscute în Evul Mediu drept *terra regis* sau *fundus regis*). În anul 1571, sistemului privilegial al Stărilor din Transilvania i se atașează un corespondent confesional, în sensul că cele patru confesiuni creștine transilvănene (romano-catolică, luterană, calvină și unitariană) devin constituțional recepte.¹¹

Deoarece în legile Marelui Principat erau numiți „tolerați”, cu un uzufruct limitat al concivității, românii de rit greco-ortodox nu erau recunoscuți drept confesiune constituțională transilvană.¹² Fiind o parte a populației transilvane din afara stărilor recepte, românii transilvăneni nu puteau beneficia nici de privilegiile regești-comitatense, nici de cele urbane districtuale. Eforturilor Curții de la Viena de uniformizare a administrației Marelui Principat al Transilvaniei li se asocia o sursă de dispută administrativă internă.

Elita românească, încă în formare, nu a reușit să valorifice pe deplin aceste norme civice novatoare și egalitariste în propriul ei avantaj. Dezvoltările normative iluministe și inovațiile Guberniului terezian de la Sibiu intrau treptat în contradicție cu constituția „regnicolară” a Transilvaniei, legiferată succesiv de diverse Diete transilvane.

În timpul reformismului iosefin, politica de centralizare administrativă tereziană se extinde și exercită o presiune sporită asupra sistemului privilegial al Stărilor recepte,

9 Luarea de poziție favorabilă protejării unirii bisericești a românilor bistrițeni cu Roma a aflat susținere atât la Guberniul Transilvaniei cât și la Cancelaria Aulică Transilvană din Viena.

10 Poschner 1884, pp. 3–51, 24. Se face referire la un decret publicat în anul 1743 de Guberniul Transilvaniei prin care, în localitățile locuite de români, românilor greco-catolici li se acordă dreptul de beneficiu ecleziastic și loc de biserică. Autoritățile locale erau, totodată, obligate să le pună la dispoziție terenul necesar pentru biserici și case parohiale: *Fundus seu locus internus in quolibet pago ubi valachi uniti resident pro ecclesiis et domibus parochialibus si numerus unitorum valachorum id exigat et ejusmodi fundum vel nullum vel minus exiguum haberent convenienti in quantitate rescindatur et assignetur*. În versiune românească: „Terenul sau locul din cuprinsul fiecărui sat în care locuiesc valahi uniți, destinat bisericilor și caselor parohiale – dacă numărul acestora o impune și nu ar deține un astfel de teren ori l-ar avea prea mic – să fie delimitat și atribuit într-o suprafață proporțională”, traducere de M. Popan.

11 Anul ratificării Tratatului de la Speyer, prin care se legitimează constituțional principiul libertății confesionale pe teritoriul Imperiului Roman de Națiune Germană.

12 Confesiunea greco-catolică unită era asimilată confesiunii imperiale romano-catolice nefiind menționată drept confesiune distinctă.

determinând restrângerea privilegiilor lor „regnicolare”. În contextul eforturilor administrativ-reformatoare ale Mariei Terezia se prefigurau noi planuri centralist-vieneze vizând restricționarea și, în ultimă instanță, chiar anularea privilegiului exclusiv de concivilitate și proprietate al sașilor asupra terenurilor din Pământul Crăiesc (*Königlicher Boden-Fundus regius*). Pentru o vreme, guvernatorul Marelui Principat al Transilvaniei Samuel Brukenthal (1777–1787), a reușit să țină sub control acest fenomen centralist – vienez emergent.

La 4 iulie 1781 însă, împăratul Iosif al II-lea promulgă Edictul de concivilitate, în temeiul căruia atât națiunile privilegiate transilvane, cât și membrii altor „națiuni” transilvane erau îndrituiți să achiziționeze terenuri săsești în *Fundus regius*. În pofida noilor reglementări tereziene, până în anul 1781 – anul promulgării edictului de concivilitate pentru Marele Principat al Transilvaniei – acordarea dreptului de deplină concivilitate în orașele săsești pentru străinii *extra muros* rămânea, în continuare, subordonată aprobării magistratului săsesc al cetății.

Aprobarea formală a magistratului cetății rămânea, așadar, procedural, în vigoare. Pentru obținerea acestui statut, solicitantul *extra muros* era dator să prezinte dovada libertății sale juridice și a calificării profesionale. După 1781, însă, certificarea originii etnice germane libere nu mai era în sine suficientă pentru obținerea dreptului de concivilitate.¹³

Din punct de vedere normativ, se poate constata faptul că emiterea unui refuz în scris privind cererea de concivilitate, lipsit de orice motivare, nu mai era facil de redactat, având în vedere monitorizarea permanentă exercitată de Cancelaria aulică de la Viena. Fenomenul centralist-nivelator vienez a fost perceput de românii transilvăneni drept un suport moral în acțiunile lor revendicative și în eforturile de cultivare a conștiinței lor național-identitare. În același context, privilegiul de putere decizională exclusivă a sașilor ardeleni în ceea ce privește utilizarea hotarelor și proprietăților funciare de pe Pământul Crăiesc ajunge să fie, pentru prima dată, din punct de vedere juridic, pus sub semnul întrebării.

Un potențial de conflict suplimentar a fost generat de contrastele sociale tot mai pronunțate dintre orașele-cetăți transilvane și suburbiile lor. Periferia urbană a *villanilor* români bistrițeni se vedea – spre exemplu – restricționată în drepturile sale de regulamentele consiliilor locale sau de inițiativele Magistratului Bistriței.¹⁴ Creșterea constantă a elementului românesc periurban a fost, în cele din urmă, percepută de către orașele săsești drept un fenomen preocupant în sine și demn de monitorizat în viitor.

În principal, studiul de față se întemeiază pe trei documente redactate în limba latină, care aduc un aport documentar semnificativ din punct de vedere istoriografic.

În primul rând, supunem analizei o *supplicatio* în limba latină, redactată de românii din zona periurbană sudică a orașului Bistrița (*villani valachici bistricienses*), înaintată împăratului Iosif al II-lea și datată la 10 iunie 1783. *Supplicatio* mai sus menționată devine

13 Schaser 1989, p. 121.

14 A se consulta, în această privință, cazul Sibiului: *Ibidem*, pp. 108–109.

obiect de analiză în contextul Edictului de concivilitate pentru Transilvania,¹⁵ promulgat cu aproape doi ani în urmă, la 4 iulie 1781, de împăratul Iosif al II-lea.¹⁶ Al doilea document avut în vedere, consemnat la 27 iulie 1784, reprezintă *Replica (Retorsio)* autorităţii locale din Bistriţa la *supplex*-ul din 10 iunie 1783,¹⁷ text redactat de Primăria Bistriţa şi purtând semnăturile reprezentanţilor oraşului.

Replica–Retorsio la *supplex*-ul comunităţii de *villani* români bistriţeni din 10 iunie 1783 este redactată, în circumstanţe neclare, doar de autoritatea locală a oraşului, de către *Rat*-ul Bistriţei transilvănene, iar nu de împăratul Iosif al II-lea, procesul deliberativ de redactare prelungindu-se pe o perioadă de mai multe luni până la un an.

Printr-un scurt paragraf pe *verso*-ul documentului *Retorsio* se precizează că răspunsul *Rat*-ului Bistriţei la *Supplex*-ul *villanilor* din 1783 fusese formulat în urma deliberărilor adoptate într-o şedinţă publică.¹⁸

Din lectura textului latin *Retorsio* se poate observa, în mod evident, faptul că celor trei paragrafe revendicative din *supplex*-ul din 10 iunie 1783 li se răspunde prin luări de poziţie punctuale, ample şi detaliate. Textul *Retorsio* se încheie cu o declaraţie de intenţie potrivit căreia *villanii* români, autorii gravaminei, vor fi pasibili de o pedeapsă exemplară, întrucât revendicările lor nu ar corespunde realităţilor din teren.¹⁹

Redactată în mod similar în limba latină, a treia sursă documentară completează tabloul evenimential al comunităţii citadine bistriţene la sfârşitul secolului al XVIII-lea. Al treilea

15 Schaser 2000, p. 74. Se referă la versiunea decretului de concivilitate revizuită de însuşi împăratul Iosif al II-lea, în textul căreia egalitatea civică a românilor ajunge să fie în mod explicit menţionată: *Fluit exinde quod mutua haec compossessionis facultas ad tres duntaxat Nationes receptas et lege iam unitas restringi nequeat verum generaliter ad omnes M[agnum] Transilvaniae Principatum inhabitantes cives et incolas consequenter etiam et Valachos dummodo praevis personalis qualificatione ad possessionem acquirendam pro diversitate fundorum necessaria et in legibus aut Statutis praescripta praedicti fuerint tam in Fundo Regio quam in Comitatus et Sedibus extendi debeat.[...].* Pentru oraşele săseşti ale Transilvaniei, edictul prevedea acordarea dreptului de stabilire în interiorul zidurilor oraşului românilor şi maghiarilor. În consecinţă, poate fi reţinut faptul că dreptul exclusiv de proprietate şi de cetăţenie al saşilor transilvăneni asupra Pământului Crăiesc a fost abrogat *de iure*.

16 Documentul se află în fondul arhivistic ANCJ Cluj, *Primăria Bistriţa* POB [Magistratul Bistriţa], Seria IIa, fasc. 40, fol. 203.

17 ANCJ, POB, Seria IIa, fasc. 40, fol. 202–204, în acest caz fol. 203.

18 Această relativ lungă pauză de răspuns din partea autorităţii competente lasă să se înţeleagă că plângerea românilor bistriţeni a fost retrimisă de Cancelaria aulică transilvană sau de împăratul Iosif al II-lea către Sfatul oraşenesc al Bistriţei.

19 *Ibidem*, fol. 204–206, Succinta Civitatis Bistriciensis querelarum Villanorum suorum Suae Majestati S[a]c[ra]t[i]ssimae sub 10ma Junii Anno 1783 porrectae Retorsio: *E quibus quidem promissis cum enormis Villanorum malitia satis superque prodiret ratio autem et circumstantiae quibus Cives cum Villanis suis conectuntur animadversionis necessitate vel maxime involvant supplicat Civitas haec humillime quatenus iidem promeritae Poenae subjiciantur [...].*

izvor-document este o epistolă semnată de Judele regal al Bistriței (*Iudex Primarius*).²⁰ Redactată într-o latină elevată²¹ și venind din partea persoanei reprezentative a orașului, textul epistolar al judeului regal se adresează Guberniului Marelui Principat al Transilvaniei, cu sediul în Sibiu, prin care se cere ultimativ intervenția Împăratului Iosif al II-lea sau sprijinul Cancelariei aulice transilvănene de la Viena împotriva planurilor locuitorilor români greco-catolici bistrițeni (*villani*) de reutilizare liturgică a unei biserici aflate în stare de ruină – cel mai probabil fosta mănăstire franciscană – situată în interiorul zidurilor orașului.²²

Scrisoarea judeului poate fi relaționată cu suplica *villani*-lor români din 10 iunie 1783, în paginile căreia, ca prim deziderat, se revendică un teren de construcție corespunzător pentru construirea unei biserici noi, cu zid de piatră.²³

În lipsa consemnării anului pe fila de document, data redactării scrisorii nu poate fi precizată; totuși, conținutul ei o sugerează drept anterioară *supplex*-ului *villanilor* din 10 iunie 1783. Ductul textual epistolar pune, de la bun început, în vedere „tumultul” românesc antiuniune ce avusese loc în Districtul al II-lea grăniceresc năsăudean. O suplică similară anterioară a *villanilor* privind iminenta luare în proprietate a unei biserici săsești, foste catolice, *intra muros*, poate explica, din perspectiva mentalității privilegiale, tonul epistolar polemic al autorului *Iudex primarius*.

Raportat la indiciile din izvoare, care lasă să se întrevadă schimburi epistolare anterioare, disputa privind achiziționarea ori construirea unui lăcaș eclezial nou pentru români *intra muros* a persistat, în registru polemic, timp de decenii la Bistrița, subiectul generând redactarea unor *gravamina localia* anterioare – fie neidentificate în arhive, fie

20 Mențiunea documentului de pe copie este ilizibilă. Consultarea originalului nu a fost posibilă din cauza unor măsuri de reorganizare. Documentul se află în același fond.

21 Utilizarea termenilor corespunzători și structura propozițiilor denotă existența unui text latin corect redactat.

22 ANCJ, POB, Seria II-a, fol. 844, *Consignatio Parochialis Bistriciensis Catholicae Diocesis Albae Carolinensis cum suis Filialibus Anno 1782 prima Julii facta*. Potrivit unui raport despre enoriași, întocmit de superiorul *illo tempore* al Ordinului Piarist și administrator al parohiei, Felix Lengyel, numărul catolicilor din orașul Bistrița și din suburbii (*Suburbien*) pare să fie unul relativ modest. Recensământul consemnează 47 de familii catolice cu 167 de suflete, din rândul cărora 39 de familii cu 137 de suflete locuiau în suburbii. Rămâne însă neclar dacă catolicii din suburbii în cauză erau într-adevăr romano-catolici sau ei aparțineau, mai degrabă, Bisericii greco-catolice unite. Deoarece fosta biserică dominicană se afla în stare de ruină, materialul litic al edificiului a fost utilizat în construcția noii biserici romano-catolice de pe Spitalgasse, construcție finalizată în anul 1786, cum precizează inscripția latină situată deasupra porții edificiului.

23 ANBN, Fond 153, *Oficiul parohial greco-catolic Bistrița* Nr. 355, fol. 19. Cu privire la amplasamentul bisericii există următoarea consemnare documentară: *Später, um das Jahr 1750, haben die wenigen Bistritzer Rumänen eine kleine Holzkirche aus Kuschma als Geschenk bekommen, die auf der „Rube“ genannten Gemarkung aufgestellt wurde, dort wo Mitru Bilegan Ziegel schlug. Heutzutage existiert nichts mehr von diesem Kirchlein, auch keine Spuren über irgendeinen Pfarrer sind zu finden, weil in der damaligen Zeit keine Kirchenmatrikeln geführt wurden.*

insuficient valorificate istoriografic – dar, în mod explicit, consemnate de *Supplex*-ul din 10 iunie 1783.²⁴ Schimbul polemic epistolar relatat generează tensiuni între autoritatea administrativă săsească-luterană²⁵ și locuitorii *villani* concitadini români,²⁶ în mare parte greco-catolici.²⁷

Sub îndrumarea lui Kissmihai Daraban, un grup semnificativ de credincioși români greco-catolici din Bistrița – potrivit filei de document, în număr de 140 de persoane – adresează o suplică episcopului unit de la Blaj, cerând numirea unui nou preot în locul parohului în funcție, Ioan Popa Lup. Acestuia din urmă, suplicanții îi aduc acuzația neîndeplinirii misiunii sacerdotale cerută de canoane, pe fondul unei conduite deficitare în raport cu rangul său sacerdotal.

Textul epistolar al suplicii enoriașilor din Bistrița, adresate episcopului unit de la Blaj, consemnează, de asemenea, faptul că nemulțumirile mirenilor români suplicanți privesc, în primă instanță, starea și amplasarea bisericii,²⁸ apoi prestația liturgică și, nu în ultimul rând,

24 ANCJ, Fondul *Primăria Bistrița*, Seria II-a, fasc. 40, fol. 203: [...] *ad hoc usque tempus dedimus literas in quibus hoc idem significavimus a quibus ut opinamur a M[aies]t[ra]t[i] V[e]strae datum est licet nos hic nullum acceperimus.*

25 Scrisoarea judeului regal către Guvernul Transilvaniei sugerează că *villanii* români solicitaseră anterior Guvernului sibiian cumpărarea bisericii situate *intra muros*, amănunt ce reiese din fragmentul de text următor: *Ergo nullum et praedictis Valachis, quo toleratis tantum Inquilinis vel ad expressum tempus conductis vagabundis Civium Villanis competere videmus firmum aut legale quoddam jus ad occupandum quocumque Civitatis nostrae Templum. Quo semel obtento nihil eveniret certius quam id quod effrenatus hicce popellus in magnum illibatae per tot secula puritatis detrimentum ad emendas quoque domos civicas impudentem caperet appetitum non explorando qualiter vi peculiarum a Divis Regibus Nationi Saxonicae collatorum Privilegiorum et receptis duabus Inlytis Nationibus in quacumque Saxonum Civitate nullum indulgetur jus ad minimae tantum domus comparationem. Quid praeterea dicamus de nondum audito simili praejudicioso nimis exemplo.* Până și cumpărarea unei case modeste – *ad minimae tantum domus comparationem* – nu era permisă celor două națiuni constituționale adică nobilimii maghiare și secuilor. ANCJ, POB, Seria II-a, *passim*.

26 *Ibidem*. Românii *villani* bistrițeni s-au orientat către o strategie de confruntare directă cu autoritatea săsească, chiar dacă nu reprezentau, în sine, o comunitate numeroasă: *quae [?] qua constans et fidelis Augustissimae Domus Austriae infracto semper toleravit aequae ac tolerabit animo flexis orando genibus dignetur Excelsum Regium Gubernium praemissis Clementer pensitatis omniquo in conservandis Patrii juribus et Privilegiis indiscriminatim fertur affectu Gratosum Ejusdem Patrocinium ac Favore Paternae contestari ne jurisdictioni nostrae subjecti Valachi jam promiscue tam Superbam ferocem nobis ostentare valeant frontem.*

27 *Supplex*-ul din 10 iunie 1783 menționează existența unor inițiative epistolare anterioare rămase fără răspuns: *Quodsi dubium id M[aies]t[ra]t[i] Vestrae mittere illuc qui videat quo in loco sacrificium sacerdos celebret ad hoc usque tempus dedimus literas in quibus hoc idem significavimus a quibus ut opinamur a M[aies]t[ra]t[i] V[e]strae datum est licet nos hic nullum acceperimus.* ANCJ, POB, Seria II-a, fasc. 40, fol. 203.

28 Judele regal (*Iudex Primarius*) consemnează faptul că, prin bunăvoința Sfatului orășenesc al Bistriței, românii dețineau spre folosință o casă de rugăciune închiriată, corespunzătoare oficerii

biografia personală a preotului paroh. Detalii semnificative, pertinente tematicii bisericii românești *intra muros* în Bistrița, sunt redată, puțin mai târziu, și de epistola funcționarului habsburgic Joseph Czerny, databilă la 12 iulie 1784 și adresată Judelui Bistriței – *Iudex Primarius*.²⁹

Scrisoarea contelui Joseph Czerny readuce în atenție cererea depusă de comunitatea română greco-catolică privind construirea unei biserici *intra muros*. Sfatul orășenesc al Bistriței (*Bistritzer Rat*) precum și *Iudex Primarius* sunt sesizați și rugați, în mod politic, dar cu un ton imperativ, să aleagă o soluție finală de amplasament pentru edificiul în cauză, în continuarea suplicii din 10 iunie 1783.³⁰

Din lectura izvoarelor, în relație cu *supplex*-ul adresat împăratului Joseph al II-lea la 10 iunie 1783, nu se poate identifica un răspuns scris venit din partea *Kaiser*-ului, nici măcar din partea Cancelariei Aulice vieneze ori Guberniului Transilvaniei de la Sibiu. Cu toate acestea, *supplex*-ul din 1783, în sine, și răspunsul oficial intitulat *Retorsio* al orașului Bistrița din anul următor ne oferă o viziune de fond asupra disputei comunitare interne între românii uniți și sașii evanghelici, precum și asupra relațiilor juridice intracomunitare la sfârșit de secol iluminist.

Încă din primele paragrafe ale *supplex*-ului latin al *villanilor* români bistrițeni din 10 iunie 1783 iese în evidență accentul pus pe diferența de statut legal între locuitorii români din suburbiile orașului și cetățenii regnicolari sași ai Bistriței. În textul *Supplex*-ului se menționează, totodată, faptul că, în calitate de suplicanți, *villanii* români erau obligați să presteze lucrări care, legal, nu le reveneau, ceea ce atrăgea după sine neglijarea propriilor îndatoriri.

Se mai pune în evidență, în același izvor menționat mai sus, o altă obligație, conform căreia *villanii* români plăteau impozite și contribuții egale cu cele ale sașilor *civium regnicolarum* aparținători ai orașului Bistrița, în pofida diferenței de statut legal.³¹

evenimentelor religioase (*conductum Oratorium*): *Dirum et impurgabilem proinde comitteremus errorem, si predictis vagabundis tantum Villanis Valachicis per templi pretensi cessionem intra Civitatis moenia plus adnueremus, quam perfidum hoc genus hominum in Suburbis nondum obtinuit; sed conductum egregium et satis amplum habent Oratorium, quod ceremoniarum publicarum audiendae liturgiae causa pro lubitu frequentare potest.* ANCJ, POB, Seria II-a, fasc. 40.

29 Scrisoarea contelui Joseph Czerny, adresată primarului și magistratului orașului la 12 iulie 1784, solicită o cât mai grabnică soluționare a punctelor revendicative ale locuitorilor români din Bistrița. Această scrisoare se află în strânsă legătură cu răspunsul Sfatului bistrițean din 27 iulie 1784. ANCJ, POB, Seria II-a, fasc. 40, fol. 201.

30 *Ibidem*. În textul scrisorii se poate recunoaște o formulare tip avertisment politic adresată autorității orășenești bistrițene de a pune în aplicare cererea fără ezitare și amânare.

31 *Nam in domo Civium in Suburbio habitamus, alienas res promovemus et nostras jacere sinimus tamen id quod ad vectigal pertinet quantum Cives pendunt tantum nos tribuimus ac denique ad omnia peragenda eodem modo impellimur ac omnia communi modo fluunt.* ANCJ, POB, Seria II-a, fasc. 40, fol. 203.

În răspunsul său, *Retorsio*, *Rat*-ul Bistriței confirmă că locuitorii români plătesc, într-adevăr, o contribuție egală cu aceea a cetățenilor sași ai orașului. Se mai adaugă, tot în *Retorsio*, mențiunea potrivit căreia mai mult de 200 dintre *villanii* români locuiesc cu chirie pe proprietățile și casele locuitorilor orașului Bistrița, *cives* și *inquilini* sași, asumând, în mod firesc, și sarcina fiscală a proprietarilor.³²

Cu toate acestea – expune *Retorsio* – asumarea *per capita* a dărilor Cetății și a clăcii urbane de către *villani* nu ar fi nicidecum exagerată, întrucât quantumul acestora este adecvat stării de fapt și de drept. Prin lectura legilor devine evident faptul că niciunul dintre *villani* nu este, din punct de vedere juridic, iobag și nu poate fi, prin urmare, constrâns să presteze zilele de clacă aflate în dispută.³³

Statutul lor personal – detaliază *Retorsio* – ar fi necesitat, în mod firesc, redactarea unui contract privat între cetățenii sași, proprietarii caselor³⁴ și ai holdelor periurbane bistrițene (*cives*, *incolae*) și conlocuitorii români, *villani*, aceștia din urmă fiind echivalabili, din punct de vedere juridic oamenilor liberi.³⁵

Din perspectiva locuitorilor români din suburbii, decretul imperial publicat la 22 august 1785, privitor la Transilvania și vizând abolirea iobăgiei, generează o situație juridică inedită. Până la promulgarea acestuia, *Rat*-ul citadin al Bistriței evalua statutul juridic al românilor care locuiau în suburbii orașului drept privilegiat în raport cu populația românească stabilită pe teritoriul comitatens Dăbâca, spre exemplu. Pe de altă parte, locuitorii români din suburbiile se plâneau autorității supreme imperiale habsburgice că sunt constrânși să ia parte la lucrări publice și zile de clacă împreună cu cetățenii orașului.³⁶

Insistând cu luările sale punctuale de poziție, autoritatea orașului Bistrița precizează, prin *Retorsio*, că nu este dispusă să ia în considerare plângerile de această natură, tratând lucrările publice prestate de *villanii* români mai degrabă ca o chestiune de drept privat.

Între altele, *Supplex*-ul din 10 iunie 1783 face referire la o ordonanță municipală anterioară, care interzicea locuitorilor români din suburbii să dețină mai mult de doi boi. Interdicția, impusă – potrivit *Supplex*-ului – cu trei ani înainte (*ante 3 annos*) de la data redactării sale, deci aproximativ în anul 1780, le-ar fi restrâns – afirmă *villanii* români – mijloacele de subzistență.³⁷ Decretului local privind boii comunitari din 1780 i se acordă o importanță publică specială, întrucât tracțiunea boilor, de maximă utilitate, era considerată de propaganda iosefină drept o forță motrice a creșterii economice.

32 *Ibidem*, fol. 204-206: *Primo Se ultra 200 in Civium hujatum domibus habitantes resque non suas verum Civium promoventes tam quoad onera penes Civitatem occurentia quam quoad Contributionis praestationem eisdem Civibus aequiparari.*

33 *Ibidem*. *Nullus quaerulantium Principali suo, cuius Domum incolit, jugo Jobbazyonali obstrictus est hincque prout nullus vi ad subeundas Villani vices obstringitur.*

34 *Ibidem*, *Qui locum habent*, fol. 203.

35 *Ibidem*, fol. 204, *nullus quaerulantium... jugo jobbazyonali obstrictus est.*

36 *Ibidem*, fol. 203, *Nam ad labores Civitatis una cum Civibus qui locum habent urgemur.*

37 *Ibidem*, fol. 203, *Nam Decretum ante 3 annos ediderunt Cives quo ultra 2 boves servare non licet ac denique id volunt ut omnibus rebus ad vitam necessariis privemur.*

Prin *Retorsio*, orașul Bistrița nu pune la îndoială existența respectivei ordonanței, emise la nivel local,³⁸ și o justifică prin faptul că *numărul de boi și cai al locuitorilor din suburbii crescuse semnificativ, villanii români fiind preocupați de ridicarea nivelului propriu de bunăstare personală și micro-comunitară.*

În plus, în *Retorsio*, se motivează faptul că șeptelul orașenilor regnicolari sași și boii ținuți de locuitorii români din suburbii nu puteau fi întreținuți ca urmare a creșterii efectivelor, întrucât locurile de pășunat deveniseră insuficiente pentru animale.³⁹ În conformitate cu dreptul privilegiat al Stărilor, sașilor bistrițeni le revenea exclusiv dreptul de proprietate și de concivilitate în districtul Bistriței, parte integrantă a *Pământului Crăiesc (Fundus regius, Königlicher Boden)*. În baza acestor stipulații privilegiale, majoritatea covârșitoare a villanilor români, locuitori ai suburbiilor Bistriței, nu ar deține vreun titlu sau vreun drept de proprietate funciară legal constituit ori recunoscut. În scrisoarea de răspuns, *Retorsio*, orașul Bistrița relatează pe scurt faptul că, datorită stării lor modeste, până și unii dintre cetățenii regnicolari ai Bistriței ar deține doar o vacă sau, cel mult, două vaci fără a lua în considerare situațiile în care unii au în proprietate cai, folosiți ca animale de tracțiune.

Stipulațiile decretului în cauză – *decretum boum* – ar constitui baza juridică a interdicției aplicate locuitorilor români, în sensul că aceștia nu puteau deține mai mult de doi boi. Devine plauzibil – potrivit *Retorsio* – că o creștere excesivă a numărului de boi ar fi cauzat dezvoltarea contestată a șeptelului, aducând, prin aceasta, prejudicii cetățenilor sași ai orașului (*cives*) și locuitorilor sași din suburbiile Bistriței (*incolae*).

Din textura intereselor regnicolare din *oppidum*-ul Bistrița se poate constata faptul că ordonanțele iosefine, care favorizau creșterea boilor, au fost, cel puțin la nivel local transilvănean, insuficient luate în considerare.⁴⁰

Suplimentar, se poate remarca faptul că strategia argumentativă a *Supplex*-ului din 10 iunie 1783 este construită într-o manieră care permite ca punctul revendicativ al treilea, și anume achiziționarea unui teren de construcție pentru edificarea unei biserici noi, să fie reiterat și reluat la sfârșitul textului.

În același document latin nu este trecută cu vederea mențiunea potrivit căreia românii uniți din Bistrița erau enoriașii mireni ai confesiunii greco-catolice unite cu Roma, ceea ce atrage după sine o stare conflictuală inedită între *confessio dominans* – confesiunea catolică a dinastiei imperiale habsburgice – și confesiunea receptă evanghelică bistrițeană

38 Neidentificabilă arhivistic.

39 *Ibidem*, fol. 204-206: *Contigit admodum quod Villani [...] luci causa tot bobus Territorium implere consueverint ut vaccae et equi Civium necnon boves Incolarum Territorii Possessorum subsistere haud potuerint.*

40 În contextul restituțiilor leopoldine au apărut mai multe scrieri polemice care analizau situația juridică a națiunii săsești din Transilvania; cf. între altele: Gräser, Daniel, *Der Verfassungszustand der sächsischen Nation in Siebenbürgen*, Hermannstadt, 1790; ca și Müller, Jakob Aurelius, *Die Siebenbürger Sachsen. Eine Volksschrift*, herausgegeben bey Aufhebung der für erloschen erklärten Nation, Hermannstadt, 1790. Cf. în acest sens: Gündisch-Gyémánt 1990, pp. 97–107.

aparținând majorității germane a orașului. Devenit, între timp loc de cult, *oratorium*-ul (locul de rugăciune) românilor *villanorum*, funcționa, în zilele aliturgice, ca spațiu de depozitare pentru cereale.⁴¹ Consemnarea stării sale fizice precare a fost relocată către finalul seriei de revendicări din corpul textului *Supplex*-ului, pentru a pune în evidență această preocupare presantă a comunității românești suplicante.⁴² Tot aici, suplicanții arată că împăratului ar trebui să i se aducă la cunoștință starea de fapt a edificiului în care Dumnezeu este adorat liturgic. „*Este un lucru de nepermis – expune Supplex-ul – faptul că nu deținem un edificiu unde să putem cinsti Sfânta Împărtășanie, un loc unde să ne îndreptăm gândurile către Dumnezeu, fiind obligați să ne rugăm într-un spațiu de depozitare sărăcăcios, unde se produc cărămizi. În pofida faptului că această biserică este neîncăpătoare, plătim prea mult pentru ea și anume 10 florini pe an.*”⁴³ Dacă Împăratul Iosif al II-lea, promotor al egalității și legalității, nu poate da crezare acestei stări de fapt, se cuvine să trimită un emisar al său la fața locului, pentru ca acesta să se poată familiariza cu cele relatate.⁴⁴

În tonul dialogului contradictoriu, în *Retorsio*, Judele regal (*Judex regius*) al orașului caută argumente în favoarea intereselor stării urbane privilegiate săsești din Bistrița: dacă un teren pentru o nouă biserică *intra muros* (în interiorul zidurilor) ar fi găsit și repartizat, o asemenea măsură ar contraveni legilor și privilegiilor națiunii săsești⁴⁵ și ar prejudicia interesele întregii comunități săsești locale din Bistrița.

Românii *villani* ar trebui considerați jeleri (*inquilini*),⁴⁶ adică locuitori fără dreptul de a deține proprietăți funciare și fără posibilitatea de a beneficia de drepturi regnicolare.⁴⁷ Ca motivație de tip juridic, în *Retorsio* se invocă, totodată, faptul că atât *oratorium*-ul din suburbii, menționat de *Supplex*-ul din 10 iunie 1783, cât și luarea în proprietate a unei biserici

41 ANCJ, POB, Seria II-a, fol. 203.

42 În textul latin al documentului se poate remarca utilizarea anastrofelor repetate și a repetițiilor patetice (*quo in loco... quo in loco*), menite să pună accent pe caracterul ultimativ al revendicărilor susținute: *quo in loco Sacratissimum Numen adoremus quo in loco nostras cogitationes Deo offeramus* ca și repetata formulare a expresiei *hisce in rebus*: *ut misereatur n[ost]ri & hisce in rebus auxilium ferat, hisce in rebus[...]*.

43 ANCJ, POB, Seria II-a, fol. 203. [...] *Et quod maximum est nec id habemus quo in loco Sacratissimum Numen adoremus quo in loco nostras cogitationes Deo offeramus sed in exili quodam horreo Templum servamus penes quod tegulas conficiunt quod Templum licet exile sit multum tamen pro eo solvimus nam 10 Rfl. quolibet anno pendimus.* [...] Traducere de M. Popan.

44 *Ibidem*.

45 Schaser 2000, *Reformele iozefine...*, p. 49. Este citat termenul *territorium clausum*, indicat în limba latină de istoricul și juristul August Ludwig Schlözer (1735–1809), ca fundament conceput pentru menținerea și perpetuarea identității germane în Transilvania.

46 Coloni: mici proprietari de case, care nu dețineau niciun fel de pământ urbarial și practicau agricultura ca mijloc suplimentar de câștig.

47 ANCJ, POB, Seria II-a: *Ergo nullum et praedictis Valachis, qua? Toleratis tantum Inquilinis, vel ad expressum tempus conductis vagabundis Civium Villanis competere videmus firmum aut legale quoddam jus ad occupandum quodcumque Civitatis nostrae Templum.*

de piatră situată *intra muros* în cetatea Bistriței de către o comunitate greco-catolică românească ar încălca dreptul istoric constituțional al sașilor transilvăneni, acordat și garantat de regii angevini ungari.⁴⁸

Privilegiile angevine erau – potrivit părții săsești – obligatorii și respectate până și de nobilimea ungară ardeleană, precum și de aparținătorii confesiunii recepte calvine. Cu excepția orașului medieval preponderent german Cluj (*Klausenburg*),⁴⁹ nicio conjunctură istorică medievală nu a permis nobililor să ridice edificii bisericești pe domeniile săsești districtuale sau, cu atât mai puțin, în interiorul zidurilor cetăților săsești.⁵⁰ Eforturile pentru construirea unei biserici greco-catolice, fie în afara porților Bistriței, fie în interiorul zidurilor orașului, au fost, în mod plauzibil, tematizate polemic, rămânând – pe durata perioadei tereziene timp de câteva decenii – un subiect în suspans.⁵¹

În contextul reformelor iosefine, care au culminat cu decretul de abolire a constituției istorice a Marelui Principat al Transilvaniei (*Grossfürstenthum Siebenbürgen*) – decret ce prevedea abrogarea organizării administrative districtual-comitatense – locuitorii români din suburbiile Bistriței săsești (*villani bistricienses*) au profitat de un moment cu totul favorabil pentru a-și formula propria lor suplică revendicativă.

În acest context, scrisoarea adresată Guberniului de la Sibiu de către Judele regal al Bistriței (*Iudex primarius*) evidențiază în mod limpede nevoia urgentă de sprijin din partea autorităților centrale, resimțită de *civitas Bistricia* – cum se semnează Primăria Bistrița la finalul textului *Retorsio* – pentru a anula planul comunității *villanilor* români de a utiliza liturgic o fostă biserică catolică *intra muros*.

Autoritatea locală istorică a orașului Bistrița a perceput această suplică – *supplex*-ul din 10 iunie 1783 – drept un precedent revendicativ care puneă îndelung apăratele și cultivatele privilegii ale națiunii regnicolare urbane săsești bistrițene în cel mai mare pericol. Rândurile epistolei *Iudex*-ului bistrițean sunt grăitoare și reprezentative pentru curentul privilegial de opinie săsesc bistrițean, încă activ în perioada domniei lui Iosif al-II-lea.

O greșeală teribilă și de neiertat s-ar face – continuă autorul, *Iudex primarius* – dacă românii din suburbii, considerați drept chiriași funciari (*inquilini*) ori argați (*villani*), li s-ar acorda, în acel moment sau cândva în viitor, pe cale legală, dreptul de a deține o biserică în interiorul zidurilor orașului Bistrița. Se poate lesne constata – precizează epistola Judelui bistrițean – faptul că *villanii* români dețin în folosință un loc de rugăciune (*oratorium*)

48 Müller, Georg Eduard, „Die ursprüngliche Rechtslage der Rumänen im Siebenbürger Sachsenlande”, în *Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde*. N. F. 38, Hermannstadt, 1912, pp. 85–314, *apud* Schaser, *Reforme iosefine...*, 64. În Dieta transilvăneană din 1774, sașii ardeleni au apărut cu fermitate privilegiile lor tradiționale în raport cu populația românească.

49 *Ibidem*, pp. 53, 55, 57, 58, 59.

50 Prima biserică maghiară zidită în piatră în Sibiu săsesc a fost ridicată abia după legalizarea dualismului austro-ungar din anul 1867.

51 ANCJ, POB, Seria II-a, Fasc. 40, fol. 204: *in arbitrio Villanorum fuit ac est*.

suficient de încăpător și de mare, pe care, pentru ascultarea liturghiei, îl pot cerceta oricând vor dori.⁵²

Achiziționarea unei biserici,⁵³ percepută ca o problemă în sine, putea constitui un precedent susceptibil de a fi invocat, în viitor, pentru cumpărarea de către *villanii* bistrițeni a unor edificii săsești *intra muros*. Din perspectiva autorului epistolar, însăși ideea de concivilitate contravenea stipulațiilor constituționale săsești bistrițene și transilvane. În mod imperios, pe fondul acestei noi provocări, Guberniul sibian este îndemnat să se mobilizeze pentru respectarea riguroasă a legilor Marelui Principat al Transilvaniei.

Ca mențiune finală, Guberniul de la Sibiu este rugat să ia toate măsurile considerate necesare împotriva autorilor români *villani* ai *supplex*-ului din 10 iunie 1783, aflați sub jurisdicția orașului, care cutezaseră să petiționeze, în mod provocator, împotriva intereselor cetățenilor *cives-bürger* ai orașului Bistrița. Izvoarele documentare identificate și analizate dezvăluie un spectru larg și diversificat de instanțe care redactau norme cu caracter de lege sau mijlocesc formularea acestora, reprezentând expresia unei situații politice locale marcate de interese divergente, aflate într-o schimbare perpetuă. Adept convins al centralismului statal, împăratul Iosif al II-lea urmărea să restrângă privilegiile teritoriale ale stărilor privilegiate transilvane în favoarea unei administrații habsburgice noi, unificate la nivelul întregului Mare Principat al Transilvaniei, punând la îndoială și, în cele din urmă, abrogând *territorium clausum* al sașilor.

Tendința iluminist-reformistă de guvernare a dinastiei imperiale habsburgice evidențiază fără echivoc faptul că *villanii* români din Bistrița și românii districtuali bistrițeni se simțeau tot mai încrezători în perspectiva emancipării lor civice și considerau drepturile istorice ale națiunii săsești pe Pământul Crăiesc tot mai anacronice, într-o epocă marcată de normele civice egalitariste din Franța republicană. Nu în ultimul rând, se cuvine remarcată

52 ANCI, POB, Seria II-a: *Quid praeterea dicamus de nondum audito simili praejudicioso nimis exemplo: Dirum et impurgabilem proinde comitteremus errorem, si predictis vagabundis tantum Villanis Valachicis per templi pretensi cessionem intra Civitatis moenia plus adnueremus, quam perfidum hoc genus hominum in Suburbis nondum obtinuit; sed conductum egregium et satis amplum habent Oratorium, quod ceremoniarum publicarum audiendae liturgiae causa pro lubitu frequentare potest.*

53 Dahinten 1988, pp. 303, 304: *In den Rechnungsbüchern der Stadt erscheint es meistens unter dem Namen des Oberen Klosters, im Gegensatz zu dem der Dominikaner, das ja im unteren Stadtteil gelegen war. [...] In dieser Form hat die Kirche dann bis zum Jahre 1788 als katholische Pfarrkirche gedient. Dann mußte sie ihren Rang an die neue Pfarrkirche abtreten und verlor damit ihre frühere Bedeutung. Infolgedessen begann sie langsam zu verfallen, so dass im Jahre 1847 eine neue größere Reparatur durchgeführt werden musste. Damals wurde an der Westwand die Inschrift angebracht: „Renovata 1847“. In der Folgezeit aber wurde die Kirche nur selten benutzt und kam in völlig ruiniertem Zustande im Jahre 1893 durch Kauf um den Preis von 35.000 Gulden in den Besitz der griechisch-katholischen Kirchengemeinde, die Kirche und Kloster wieder in Stand setzen ließ und die Kirche als Gotteshaus benutzte.*

influența reformatoare a Guberniului Marelui Principat al Transilvaniei de la Sibiu, cea mai înaltă autoritate administrativă a provinciei Imperiului Habsburgic (*excelsum consilium regium guberniale intimum*).

Organismul administrativ suprem al Transilvaniei, aflat sub conducerea unui comite regal – vreme îndelungată baronul Samuel Brukenthal – era compus dintr-un număr egal de consilieri numiți din rândul celor trei națiuni privilegiate (nobilimea maghiară, secuii și sașii), precum și din delegați ai celor patru confesiuni transilvane creștine recepte: romano-catolică, dimpreună cu cea greco-catolică unită, reformată calvină, luterană-evanghelică și unitariană.

Acest tip de registru reprezentativ al Guberniului terezian sibian a avut ca efect excluderea românilor ortodocși, dar și greco-catolici – o parte importantă a populației – din sistemul politic transilvan. În practica bunei guvernări tereziene, Guberniul era, totodată, protectorul intereselor regnicolare și atent ponderate ale „națiunilor” ardelene istorice.

O autoritate locală implicată în dispute legale, de manieră preponderent defensivă, era Magistratul orașului Bistrița, responsabil cu administrarea orașului și, totodată, cu exercitarea funcției de instanță judiciară inferioară. În schimburile epistolare sau în luările publice de poziție, Magistratul orașului Bistrița a insistat invariabil asupra drepturilor juridic-regnicolare ale cetățenilor sași (*cives*), locuitorii cetății istorice, privilegii rezervate exclusiv celor cu drept de ședere și proprietate personală *intra muros*.

Suplica *villanilor* români din suburbiile orașului Bistrița, datată la 10 iunie 1783, a fost adresată direct împăratului Iosif al II-lea în cadrul acestei țesături complexe de interese locale și centrale. În același timp, scrisoarea revendicativă menționată se prezintă ca un document prevestitor al procesului emergent de emancipare socială a românilor petiționari. Pe termen lung, eforturile de egalizare juridică și obținere a dreptului de concivitate pentru români au fost susținute de concepția lui Iosif al II-lea cu privire la făurirea unui stat modern, cu administrație unitară pe întreg teritoriul Marelui Principat al Transilvaniei (*Das Grossfürstenthum Siebenbürgen*).

În pofida sprijinului centralist-birocrațic habsburgic, se conturează tot mai clar faptul că mentalitățile locale privilegiate transilvane nu erau pregătite – iar conjunctura politică nu era propice – pentru acordarea unui loc de biserică românilor *villani* în perimetrul orașului districtual Bistrița, cu atât mai puțin pentru luarea în proprietate de către comunitatea greco-catolică bistrițeană, a unei biserici *intra muros* foste catolice, fie ea aflată în stare de ruină.

Mentalitățile civice și curente ideologice se reflectă în luările scrise de poziție ale *Rat*-ului orașului Bistrița – cu precădere în cele expuse în *Retorsio* – precum și în politica de compromis dintre liberalismul egalitarist centralist vienez și localismul tradiționalist privilegiat, promovată în mod consecvent, în deceniile de domnie tereziană și iosefină, de către Guberniul Marelui Principat al Transilvaniei.

Bibliografie

Surse primare

Serviciul Județean Bistrița-Năsăud al Arhivelor Naționale ale României (ANBN), *Oficiul consistorial districtual evanghelic C.A. Fondul 146 Bistrița*.

Serviciul Județean Cluj al Arhivelor Naționale (ANCJ), *Fondul Primăria Orașului Bistrița*.

Surse edite

Samuel von Brukenthal, Schriften und Dokumente zur Verwaltung Siebenbürgens, Sibiu: 2007.

Binder 1988 Paul Binder, „Câteva date despre nobilul român P. Dobra (cca 1690–1757) din Zlatna”, *Apulum*, XXV/1988, pp. 307–309.

Dahinten 1988 Otto Dahinten, *Geschichte der Stadt Bistritz*, Köln-Wien: Aus dem Nachlass hg. von Ernst Wagner, 1988.

Fodor 2019 Pál Fodor, *The Habsburg Monarchy and Transylvania in the Eighteenth Century*, Budapest: MTA Institute of History, 2019.

Göllner 1996 Carl Göllner, *Geschichte der Siebenbürger Sachsen*, Köln-Weimar-Wien: Böhlau Verlag, 1996.

Gündisch-Gyémánt 1990 Konrad Gündisch, Ladislau Gyémánt, „Repertoriul actelor polemice săsești din epoca *Supplexului* (1790-1792) [Repertorium der polemischen Schriften der Siebenbürger Sachsen in der Zeit der *Supplex Libellus Valachorum*]”, în Nicolae Bocșan, Nicolae Edroiu, Aurel Răduțiu (editori), *Cultură și societate în epoca modernă* [Festschrift für Prof. Pompiliu Teodor zum 60. Geburtstag], Cluj-Napoca, 1990, pp. 97–107.

Gündisch 2020 Konrad Gündisch, „Die Nationsuniversität der Siebenbürger Sachsen im 18. Jahrhundert”, *Transylvanian Review*, 29/3, 2020, pp. 49–68.

Hitchins 1996 Keith Hitchins, *The Romanians, 1774-1866*, Oxford: Oxford University Press, 1996.

Ingrao 2017 Charles Ingrao, *The Habsburg Monarchy, 1618-1815*, Cambridge: Cambridge University Press, 2017.

Mârza 2022 Radu Mârza, „Centralismul iosefin și mentalitățile urbane transilvănene”, *Anuarul Institutului de Istorie*, 61, 2022, pp. 203–220.

Müller 2015 Franz Müller, *Sächsische Privilegien und Selbstverwaltung in Siebenbürgen*, Köln, 2015.

Niederhauser 2014 Emil Niederhauser, *The Nationalities of the Habsburg Monarchy*, Boulder, 2014.

Păcurariu 2021 Mircea Păcurariu, „Ortodoxia și unirea în Transilvania în secolul XVIII”, *Revista Teologică*, 94, 2021, pp. 77–95.

Pop 2016 Ioan-Aurel Pop, *Transilvania în secolul al XVIII-lea (1711–1780)*, Cluj-Napoca: Academia Română, Centrul de Studii Transilvane, 2016.

Popan 2014 Marin Popan, „Privilegierung und Emanzipation. Eingaben der rumänischen Vorstadtbevölkerung an den Bistritzer Stadtrat in der spättheresianischen und josephinischen Zeit”, în K.-P. Krauss (ed.), *Normsetzung und Normverletzung*, Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2015, accesibil la adresa <https://www.steiner-verlag.de/en/Normsetzung-und-Normverletzung/9783515109413>.

- Popescu 2021 Dan Popescu, *Transilvania și Edictul de concivilitate din 1781*, București: Editura Academiei, 2021.
- Poschner 1884 Gottfried Poschner, „Gegenreformatorsche Bestrebungen in Bistritz im 18. Jahrhundert”, în *Programm des Evangelischen Obergymnasiums A. B. und der damit verbundenen Lehranstalten, dann der Evangelischen Mädchenschule A. B. zu Bistritz*, 3-51, 24, 1884.
- Schaser 1989 Angelika Schaser, *Josephinische Reformen und sozialer Wandel in Siebenbürgen. Die Bedeutung des Konzivilitätsreskripts für Hermannstadt*, Stuttgart: 1989.
- Schaser 2000 Angelika Schaser, *Reformele iozefine în Transilvania și urmările lor în viața socială: importanța edictului de concivilitate pentru orașul Sibiu*, traducere în limba română Monica Vlaicu, Sibiu, 2000.
- Schmidt 2021 Harald Schmidt, „Saxon Urban Privileges and Territoriality in the Late Habsburg Enlightenment”, *Journal of Early Modern History*, 25, 2021, pp. 377–402.
- Șerban 2020 Stelu Șerban, *Reformele iosefine și societatea transilvăneană*, Sibiu: ULBS Press, 2020.

Anexă izvoare de arhivă

Bistrița, 10 iunie 1783. *Supplex-ul locuitorilor români din suburbiile Bistriței adresată împăratului Iosif al II-lea.*⁵⁴

ANCJ, Fondul Primăria Bistrița, Seria II, Fasc. 40, fol. 203.

Augustissime Imperator,

Nos villici homines Valachi amplius 200 hasce supplices literas Augustissimo Imperatori offerimus in quibus misericordiam M[aiest]at[i] V[est]rae Sacratissimae imploramus ut nobis quoque modum quemdam honeste vivendi faciat. Nam in domo Civium in Suburbio habitamus alienas res promovemus et nostras jacere sinimus tamen id quod ad vectigal pertinet quantum Cives pendunt tantum nos tribuimus ac denique ad omnia peragenda eodem modo impellimur ac omnia communi modo fluunt. Nam ad labores Civitatis una cum Civibus qui locum habent praestandos urgemur. Quare rogamus Augustissimum Imperatorem ut cum omnibus nationibus felix et prospera vita per V[est]ram Ma[ies]t[at]em Suam datur nobis quod ad felicitatem pertinet quoque tribuatur. Scimus enim Augustissimum Imperatorem fautorem omnium gentium esse maximum nullo modo praeterire possumus quin supplicibus precibus nostris fatigemur. Nam Decretum ante 3 annos ediderunt Cives quo ultra 2 boves servare non licet ac denique id volunt ut omnibus rebus ad vitam necessariis privemur et quod maximum est nec id habemus quo in loco Sacratissimum Numen adoremus quo in loco nostras cogitationes Deo offeramus sed in exili quodam horreo Templum servamus penes quod tegulas conficiunt quod Templum licet exile fit multum tamen pro eo solvimus nam 10 Rfl. quolibet anno pendimus. Quodsi dubium id M[aiest]at[i] V[est]rae videtur dignetur unum e fidellisimis Maiestatis V[est]rae mittere illuc qui videat quo in loco sacrificium sacerdos celebret ad hoc usque tempus dedimus literas in quibus hoc idem significavimus a quibus ut opinamur a M[aiest]at[i] V[est]rae datum est licet nos hic nullum acceperimus. Quibus rationibus supplices ad Ma[ies]t[at]is V[est]rae Sa[cratissi]mae pedes prostati venimus et auxilium opemque ardentius imploramus ut misereatur n[ost]ri & hisce in rebus auxilium ferat, hisce in rebus adjumento fit maximo. Quibus rebus nos favori Ma[ies]t[at]i V[est]rae Sa[cratissi]mae comendantes manemus.

Humilimi perpetuique fideles Subditi Bistricienses Vilici. Signatus Bestercze
Die 10^a Junij 1783.

⁵⁴ Pe foaia de copertă, în partea dreaptă sus, este notată o altă dată 25 iunie, probabil ziua expedierii *Supplex*-ului.